

Anna Kožuh

**KREATYWNOŚĆ JAKO NIEZBĘDNY ELEMENT KOMPETENCJI
NAUCZYCIELA W EDUKACJI ALTERNATYWNEJ**

Creativity as the leading element of teacher competence in alternative education

The author of the article raises the issue of alternative education, which in recent years has become a thoroughly planned offer, implemented more efficiently and evaluated in greater depth. One of the basic signs of alternative education is a tendency to create a school that aims to prepare a student who solves problems in an innovative and non-stereotypical way and undertakes successful initiatives both at and outside school. The driving force behind this type of student's activity can be, above all, extensive teacher competences, among which the leading and crucial role, according to the author of this text, is played by creativity. The author attempts to present innovative tasks assigned to the students, which have appeared repeatedly in the history of didactics, emphasizing their creative perspective and pointing as examples schools of Pestalozzi, Dewey, Montessori and Korczak. She also encourages the reader to reflect on a number of non-standardized and creative educational activities popularised in various media and currently implemented in educational practice. This analysis leads Anna Kožuh to a more perceptive recognition of the essence of creative attitude and to explore creativity as a vital element of teacher's competence, and particularly its suitability in alternative education. The author defines creativity primarily as the ability to compare issues that differ from each other and to

look for what they have in common, the ease to perceive what is invisible to others and approach the problem from different angles. The leading feature of creative activity, for the author, is the ability to look for a number of different ways to solve one problem. The text concludes with a presentation of a variety of activities supporting the development of teacher's creativity, and in particular a broader characterisation of the use of supervision and its potential in improving and expanding teacher's creative competence.

Key words: creativity, pedagogical competence, innovation, non-standardized educational initiatives, creative student, alternative school, supervision

Wprowadzenie

Alternatywy w edukacji, które w ostatnich latach stają się propozycją coraz rzetelniej zaplanowaną, potem coraz sprawniej realizowaną i wreszcie coraz wnikliwiej ocenianą oraz pogłębioną o refleksję pedagogiczną, są niewątpliwie jednym z obszarów stanowiących przyszłość kształcenia na wszystkich poziomach. Zjawisko alternatywnej edukacji jest tendencją, która pojawia się zarówno w szkołach publicznych, jak i w rozmaitych formach oświaty niepublicznej. Ten typ edukacji, niezależnie od charakteru szkoły, dąży do przygotowania ucznia podejmującego skuteczne inicjatywy i działania, które pozwolą mu na kreowanie rzeczywistości w sposób innowacyjny i niestereotypowy.

Coraz częściej też poddaje się analizie wszelkie alternatywne pomysły edukacyjne prowadzone w tym zakresie w różnych częściach świata i w różnych typach szkół. Te rozmaite inicjatywy oświatowe, organizowane zarówno na szkolnych lekcjach, po zajęciach, na wycieczkach oraz na dodatkowych kursach i warsztatach, przybierają często, z punktu widzenia dydaktyki i metodyki, niekonwencjonalne formy. Niewątpliwie wśród tych nietypowych i niestereotypowych działań pojawiają się także zadania dotyczące pracy domowej. Niezmiernie rzadko jednak te innowacje dotyczą pracy domowej zadawanej na wakacje. Okazuje się jednak, że może być ona niejednokrotnie okazją do zgłębienia zarówno założeń teoretycznych, jak i działań praktycznych w rozwoju twórczości uczniów. W polskiej szkole nie ma tradycji zadawania pracy domowej na wakacje, ponieważ trwają one niewiele dłużej niż dwa miesiące. Z uwagi na cieplejszy klimat w południowej części Europy, uczniowie niektórych krajów, jak na przykład Włoch lub Chorwacji, cieszą się ponad trzymiesięczną przerwą wakacyjną. Jednak, aby nie zapomnieli o szkole, na czas wakacji otrzymują oni pracę domową z wielu przedmiotów w postaci rozmaitych wypracowań, bogatego zestawu lektur, opracowania portfolio lub projektów oraz rozwiązania obszernej listy zadań z matematyki, fizyki i chemii. Niektóre szkolne wydawnictwa przygotowują nawet specjalne edycje ćwiczeń wakacyjnych. Chyba jednak żaden z podręczników publikujących wakacyjną pracę domową nie zawiera tak innowacyjnych zadań, jak te, które na wakacje 2015 roku zadał swoim uczniom pewien włoski nauczyciel liceum humanistycznego w mieście Fermo. Wśród wielu wakacyjnych zale-

ceń zawartych w jego liście do uczniów znalazło się 15 punktów. Każdy z nich, choć brzmiał prosto, wcale nie należał do łatwych. Najtrudniejsze bowiem, czego dowodził już w opracowanej taksonomii celów poznawczych Benjamin Bloom¹, są zadania należące do kategorii wymagającej umiejętności rozwiązywania zadań nietypowych, ich twórczej analizy, oceniania, proponowania, przewidywania i wartościowania.

Właśnie takie zadania postawił przed swoimi uczniami na czas wakacji Cesare Cata, prosząc „pójdźcie parę razy rano pospacerować brzegiem morza w całkowitej samotności, popatrzcie jak w wodzie odbija się słońce i myśląc o najbardziej uwielbianych rzeczach na świecie, czujcie się szczęśliwi...”². W zadaniach, które uczniowie otrzymali od swojego nauczyciela na wakacje znalazły się również sformułowania zachęcające wychowanków do czytania książek, które brzmiały „czytajcie, bo to jest najlepsza forma buntu, jaką dysponujecie. Czytając będziecie czuć się, jak jaskółki w locie...”³. Nauczyciel zachęcał też, aby jego uczniowie wykorzystali wiedzę i umiejętności zdobyte w poprzednim roku szkolnym. Zadania te brzmiały następująco: „postarajcie się używać nowych sformułowań, jakich nauczyliście w tym roku, im więcej możecie powiedzieć, im więcej pomyśleć, tym bardziej jesteście wolni...”⁴. Ten kreatywny nauczyciel radził również swoim uczniom: „unikajcie wszystkich rzeczy, sytuacji i osób, które wywołują negatywne uczucia lub pustkę... jeśli czujecie się smutni lub przestraszeni, nie martwcie się, lato jak wszystkie wspaniałe rzeczy, wywołuje zamęt w duszy. Spróbujcie prowadzić dziennik, aby opisać swój stan ducha, we wrześniu – jeżeli będziecie mieli ochotę – poczytamy razem...”⁵. Wśród zadań kierowanych do uczniów na wakacje znalazły się także porady, aby tańczyć, oglądać dobre filmy z poruszającymi dialogami, uprawiać dużo sportu, nie używać brzydkich słów, być uprzejmym, a jeśli spotka się osobę, która zauroczy, powiedzieć jej to zupełnie szczerze.

Próby stawiania innowacyjnych zadań przed uczniami pojawiały się wielokrotnie w długiej historii dydaktyki. O takie działania były bogatsze między innymi szkoły Pestalozziego, Deweya, Montessori i Korczaka⁶. Ostatnie dekadę jednak wyjątkowo silnie i dynamicznie rozwinęły przedsięwzięcia tego typu. Także i Cesare Cata przyznaje, że sposób jego pracy z uczniami jest zainspirowany postacią wychowawcy Johna Keatinga, granego przez Robina Williamsa

¹ J. Półturzycki, *Dydaktyka dla nauczycieli*, Toruń 2014; L. Anderson, D. Krathwohl, P. Airasian i in., *A taxonomy for learning, teaching and assessing: a revision of Bloom's taxonomy of educational objectives*, New York 2001.

² *Włochy: wyjątkowa praca domowa na lato dla uczniów liceum*, <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/wlochy-wyjatkowa-praca-domowa-na-lato-dla-uczniow-liceum/5ddhtk> [dostęp: 11.06.2015].

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ F. Bereźnicki, *Dydaktyka kształcenia ogólnego*, Kraków 2001; S. Kot, *Historia wychowania*, t. 2, Warszawa 2012.

w filmie pod tytułem „Stowarzyszenie umarłych poetów”. Za sprawą wyreżyserowanej przez Petera Weira szkoły przedstawiającej gromadkę młodych uczniów, pracujących pod opieką nietuzinkowego nauczyciela, poddano w tym obrazie filmowym analizie i wnikliwej ocenie system edukacji. Była to edukacja preferująca zasady tradycji, honoru, dyscypliny i doskonałości. Film ukazał niekonwencjonalny sposób pracy z uczniami, który rozwija ich wyobraźnię i samodzielne myślenie, daje prawo do marzeń, do wolności, a także do buntu. Scenariusz filmu wskazuje jednocześnie na niszczycielską siłę zakazów i posłuszeństwa, które są wymuszone strachem i obawą kary.

Twórczość jako istota pracy edukacji alternatywnej

Przykłady niestandardowych oraz twórczych działań z uczniami są popularyzowane nie tylko w rozmaitych mediach, ale przede wszystkim w teorii i praktyce edukacyjnej. Problem innowacyjnych zajęć, w których odchodzi się od schematów i rezygnuje ze stereotypów, podejmuje wiele pedagogicznych opracowań naukowych i wiele szkół alternatywnych usiłujących wdrożyć najcenniejsze teorie i projekty edukacyjne w praktyce. W literaturze dotyczącej kształcenia i edukacji na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat problem ten był poruszany wielokrotnie. Dotyczył on zarówno twórczych uczniów, jak i kreatywnych nauczycieli, przyjmując zamiennie różne określenia. Wśród nich można między innymi odnaleźć takie pojęcia jak wychowanie do twórczości, wychowanie skierowane ku przyszłości, wychowanie antycypacyjne, wychowanie do i przez sztukę, wychowanie do wolności, edukacja z wyobraźnią lub szkoła kreatywności. W gronie autorów, którzy poruszali ten problem w polskojęzycznej literaturze są między innymi Dobrołowicz, Giza, Leksicka, Limont, Łukasiewicz, Łukaszewicz, Moroz, Nęcka, Schulz, Smak i Szmidt⁷. Niemal wszyscy wymienieni autorzy zgodnie przyznają, że praca z uczniem, doskonaląca jego twórcze kompetencje, jest działaniem odpowiedzialnym i bardzo trudnym. Jednym z powodów tych trudności jest fakt, że kompetencje te często wykraczają poza wiedzę i umiejętności zdobyte w procesie standardowego kształcenia, przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela. Może właśnie dlatego te nietypowe zadania na wakacje 2015 skierował do swoich uczniów nauczyciel, będący absolwentem filozofii,

⁷ W. Dobrołowicz, *Psychodydaktyka kreatywności*, Warszawa 1995; T. Giza, *Socjopedagogiczne uwarunkowania procesów identyfikowania oraz rozwoju zdolności uczniów w szkole*, Kielce 2006; K. Leksicka, *Próba spełniania marzeń: Kaliska Pracownia Wrocławskiej Szkoły Przyszłości*, Wrocław 1997; W. Limont, *Wykorzystanie myślenia metaforycznego w edukacji ku twórczości*, [w:] *W poszukiwaniu zastosowań psychologii twórczości*, red. A. Tokarz, Kraków 2005; M. Łukasiewicz, *Mistrzostwo. Jak pobijać własne rekordy w szybkim i skutecznym uczeniu się*, Poznań 2007; R. Łukaszewicz, *Edukacja z wyobraźnią jako kreatywne przekraczanie: od końca wizji do wizji końca*, Warszawa 2000; H. Moroz, *Rozwijanie twórczości w procesie kształcenia nauczycieli*, [w:] *Twórczy rozwój nauczyciela*, red. S. Juszczyk, Kraków 1996; E. Nęcka, *Trening twórczości. Podręcznik dla psychologów, pedagogów i nauczycieli*, Kraków 1998; R. Schulz, *Twórczość pedagogiczna. Elementy teorii i badań*, Warszawa 1994; E. Smak, *Innowatyka w edukacji*, Opole 2014; K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, Gdańsk 2007.

nie pedagogiki. Fakt ten jest być może także okazją do refleksji nad ewentualnymi modyfikacjami i przeobrażeniami systemu kształcenia dla teoretyków pedagogiki i dla autorów programów akademickich przygotowujących przyszłych nauczycieli. Być może warto wprowadzić zajęcia akademickie, które stawiałyby przed studentami – przyszłymi nauczycielami – zadania wymagające niestereotypowych rozwiązań i jednocześnie umożliwiające nieschematyczne podejście do rozwiązywanych problemów.

W Polsce wśród teorii twórczości na uwagę z pewnością zasługuje koncepcja procesu twórczego Nęcki⁸. Proces twórczy jest przez autora postrzegany jako interakcja pomiędzy celem, czyli tym, co człowiek pragnie aby osiągnąć coś nowego i wartościowego, a strukturami próbnymi, czyli tym, co człowiek tworzy w odpowiedzi na wymagania celu. Autor traktuje proces twórczy jako zjawisko podlegające zasadzie samoorganizacji na poziomach sterowania i wykonania. Ważnym elementem modelu Nęcki są operacje umysłowe, które bezpośrednio wpływają na interakcję twórczą, a do których autor zalicza między innymi rozumowanie dedukcyjne, rozumowanie indukcyjne, myślenie metaforyczne, dokonywanie skojarzeń, abstrahowanie oraz dokonywanie transformacji. Nęcka uwypukla też mechanizmy zakłócające swobodny przebieg interakcji twórczej, którymi są rywalizacja, nacisk i konformizm. Aby wskazanym przeszkodom przeciwdziałać, Nęcka i inni autorzy opracowań o pracy z uczniem objętym edukacją alternatywną, postulują o twórczą edukację, opartą na treningach twórczości i stosowaniu różnorodnych metod aktywizujących⁹.

Jednym ze sposobów poszukiwania nieschematycznych sposobów pracy z uczniem odmienionej szkoły jest wykorzystywanie metod problemowych w procesie kształcenia oraz podejmowanie odpowiednich zabiegów dydaktycznych, których celem jest pobudzenie i zdynamizowanie aktywności umysłu, emocji i wyobraźni uczniów. Okazją do tego typu aktywności ucznia mogą stać się metody impresywne, ekspresywne, wszelkie odmiany dramy, metod sytuacyjnych oraz metod symulacyjnych¹⁰. Zadaniem kreatywnego pedagoga jest przecież ośmielanie i dodawanie odwagi uczniom w kreowaniu niecodziennych rozwiązań i zgłaszaniu nieszablonowych pomysłów. Wiąże się to z koniecznością podejmowania przez nauczyciela pracy nad sobą, nad własnymi kompetencjami poznawczymi i osobowościowymi oraz nad jego warsztatem metodycznym i badawczym.

Barierą w rozwoju kreatywności pedagoga i jego uczniów bywa czasem środowisko pracy. W społeczności nauczycielskiej i klasowej zdarzają się sytuacje, w których twórczy nauczyciel lub twórczy uczeń z powodu „innego” po-

⁸ E. Nęcka, *Psychologia twórczości*, Gdańsk 2001.

⁹ E. Nęcka, *Trening twórczości...*, *op. cit.*; B. Śliwerski, *Wychowanie. Pojęcia – znaczenia – dylematy*, [w:] *Wychowanie. Pojęcia. Konteksty*, red. M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak, Gdańsk 2007; K.J. Szmida, *Trening kreatywności*, Gliwice 2008; A. Koźuh, *Metody aktywizujące w pracy z uczniem*, Split 2013.

¹⁰ T. Buzan, *Mapy twoich myśli*, Łódź 2014; E. De Bono, *Myślenie lateralne*, Warszawa 2015; A. Koźuh, *Metody aktywizujące...*, *op. cit.*

dejsčia do nauki lub pracy nie zawsze są lubiani oraz doceniani w gronie koleżanek i kolegów. Oznacza to jednocześnie, że współczesna szkoła, nawet ta, której fundamentem jest edukacja alternatywna, czasami zamyka się w schematach. Ponadto ciągle zbyt wiele miejsca poświęca się w tej szkole na naukę treści merytorycznych kosztem nauki myślenia. Taka szkoła daje uczniom zbyt mało szans na rozwój kreatywności, pomimo że jest w nich ogromny potencjał. Aby ten potencjał odnaleźć i go przebudzić potrzebny jest kreatywny nauczyciel, który nie tylko rozwinie odnalezioną w uczniu twórczość, ale również drzemiące w nim możliwości i pomoże uczniowi docenić oraz wykorzystać te kompetencje.

W wymienionych działaniach o charakterze twórczym i innowacyjnym niezwykle istotne jest stosowanie przez nauczyciela oceny kształtującej, która odnosząc się do wytworów pracy ucznia i jego sukcesów, rozwija jego motywację i podnosi poziom umiejętności oraz wiadomości. Wśród ważniejszych czynników warunkujących proces twórczy oraz kształtowanie się twórczej osobowości ucznia często wymienia się też poczucie wolności, pracowitość oraz zadania i problemy stanowiące wyzwania. Zadania tego typu i takie wyzwania otrzymali z pewnością na wakacje uczniowie włoskiego liceum, o którym pisałam na wstępie artykułu.

Twórcze kompetencje pedagoga na tle innych umiejętności nauczycielskich

W nowym myśleniu o edukacji i pedagogice daje się zauważyć dwa komplementarne kierunki badawcze. Jednym z nich jest orientacja w stronę kompleksowości, ku przechodzeniu od wiedzy monocentrycznej do wielostronnej, otwieranie się na nowości oraz różnorodność i wieloaspektowość zjawisk. Druga orientacja to mikropedagogika, której filar stanowi badanie ludzkiej podmiotowości, poszukiwanie tego, co kryje się za czymś konkretnym i postrzegalnym. Obszary zainteresowań takiego myślenia o pedagogice powodują rozważania na temat modernizacji umiejętności nauczycielskich. Zasady procesu kształcenia i doskonalenia pedagogicznego jako punkt wyjścia wskazują przebudowę programów studiów z uwzględnieniem trzech grup kompetencji, którymi są: przygotowanie do pracy z kompletną wiedzą merytoryczną i psychologiczną, przygotowanie do indywidualnej pracy z innymi osobami oraz przygotowanie do pracy z zespołem i w zespole¹¹. Podobne idee związane z wprowadzaniem postanowień Procesu Bolońskiego, pojawiają się w różnorodnych analizach prowadzonych przez środowiska polskich pedagogów¹². Wśród pożądaných kompetencji, które powinny

¹¹ P. Zgaga, *The Modernisation of Study Programmes in Teacher Education in an International Context: Themes, Contexts and Open Questions*, 2006, <http://www.pef.uni-lj.si/strani/bologna/dokument/posvet-zgaga-sinopsis.pdf>.

¹² M. Czerepaniak-Walczak, *O stawianiu się nauczycielem*, [w:] *Kształcenie nauczycieli w systemie studiów uniwersyteckich*, Szczecin 2004; A. Kozłowska, *Dylematy współczesnego wychowania i edukacji*, Kraków 2007; B. Niemierko, *Kształcenie szkolne. Podręcznik skutecznej dydaktyki*, Warszawa 2007.

podlegać nieustannemu procesowi doskonalenia pedagogicznego, wymienia się kilka obszarów.

Przyjmuje się między innymi założenie, że jeżeli nauczyciele mają w przyszłości podejmować przedsięwzięcia badawcze, powinni już w trakcie studiów rozwijać pozytywne postawy dotyczące badań i rozumieć sens badań jako ważnego czynnika zawodowego rozwoju nauczycieli. Kształcenie to powinno być więc oparte na przekonaniu, że nauczyciele powinni być ustawicznie informowani o innowacjach pedagogicznych i zapoznawani z najnowszymi doniesieniami z obszaru badań edukacyjnych. Tak zorganizowany proces kształcenia i doskonalenia powinien spowodować, że nauczyciele będą potrafili zastosować wyniki tych doniesień w swojej praktyce zawodowej. Ocenia się, że tylko taka wiedza umożliwi systematyczne planowanie nauki, odpowiedzialność za wyniki własnej pracy oraz rozwój społecznych i etycznych aspektów zawodu nauczyciela.

Poza wskazanym wyżej obszarem umiejętności twórczego oraz innowacyjnego nauczyciela, kolejnym polem kompetencji, które zasługuje na wyeksponowanie w nowoczesnym systemie kształcenia i doskonalenia jest pedagogika integralna. Obejmuje ona bowiem kompleksową wiedzę, która potrafi objaśnić fenomen człowieka, jego zdolność do samorealizacji i całościowego rozwoju w różnych dziedzinach życia. Na końcu tak pojmowanej edukacji mamy szansę zobaczyć refleksyjnego i twórczego nauczyciela, będącego niepowtarzalną indywidualnością, umiającego w pełni wykorzystać swój talent i potencjał. Ten nowoczesny i dobrze wykształcony nauczyciel potrafi skutecznie komunikować się z otoczeniem, odpowiedzialnie przyjąć na siebie różnorodne role społeczne oraz efektywnie pokonywać występujące bariery i ograniczenia. Istotnym zadaniem tak rozumianej edukacji jest pogłębianie wiedzy o sobie oraz o możliwościach własnego wszechstronnego rozwoju. Jest to niezbędny warunek poznania siebie, stworzenia wewnętrznego ładu, umiejętności uwalniania lęków, a także traktowania innych jako członków grupy, z którą warto współdziałać i współtworzyć. Kompetencje te wyzwalają ponadto poszanowanie dla innych i ich wytworów, tolerancję dla odmienności, a także pogłębiają orientację ekologiczną, która ze względu na przeobrażenia klimatyczne ostatnich lat zasługuje na szczególną troskę i uwagę.

Wydaje się, że interesującą propozycją w procesie kształcenia i doskonalenia nauczycielskich kompetencji jest też silne uwypuklenie edukacji multikulturowej. Nowoczesna szkoła wyłania przecież szereg zadań dla tego nurtu kształcenia. Akcentuje go między innymi Lewowicki uważając, iż ważną funkcją oświaty – przede wszystkim szkoły – było i jest w tym ładzie społecznym przystosowanie pokoleń do zastanej rzeczywistości¹³. Podobny postulat formułuje między innymi Bartz wskazując jednocześnie, że dla wychowania międzykul-

¹³ T. Lewowicki, Z. Jasiński, *Education for Teachers and Pedagogues: Issues in International Context*, Opole 2006.

turowego istotne jest poszanowanie prawa ludzi do odmienności kulturowej¹⁴. Fundament kompetencji nauczyciela mają zatem stanowić zgodność i spójność komunikacyjną, adaptacja wobec zmienności, zdolność do integracji społecznej, kompetencje językowe oraz wiedza o komunikujących się ze sobą kulturach i ich obyczajowości. Koncepcja ta dzisiaj, po kilkunastu latach, nabiera odmienionego znaczenia, gdy do szkół coraz częściej przychodzą uczniowie, dla których język kształcenia nie jest językiem ojczystym. Ponadto w różnych częściach Europy stawia się pytania o granice tolerancji w eksponowaniu symboli religijnych na terenie szkoły, zarówno przez uczniów, jak i nauczycieli. Coraz częściej w ramach edukacji multikulturowej wskazuje się też na takie cechy i umiejętności, jak: wysoki poziom szacunku dla innych, postawa interakcyjna, orientacja na wiedzę o innych kulturach i religiach, empatia, tolerancja dla niejednoznaczności, elastyczność, entuzjazm, umiejętności interpersonalne, otwartość na nowe doświadczenia i na innych ludzi. Niezwykle pomocne w prowadzeniu zajęć z zakresu edukacji międzykulturowej mogą okazać się aktywizujące metody pracy, takie jak: socjodrama, wchodzenie w role, metoda projektu, debata, dyskusja, bezpośredni kontakt z przedstawicielami danej kultury, poznawanie zabytków danej kultury i opieka nad nimi, realizacja projektów międzynarodowych oraz metoda nauczania interkulturowego w kontekście europejskim – projekt określany mianem NIKE. Koncepcja ta skupia się na różnorodności obecnej w szkolnej klasie. Projekt NIKE pomaga nauczycielowi zorganizować lekcje w taki sposób, aby wykorzystać obecną w klasie różnorodność, pokazać jej wartość i przekonać, że może ona okazać się przydatna w nauce i wspólnym działaniu. Ważnym aspektem tego programu jest rotacja zadań polegająca na tym, że w czasie kolejnych spotkań warsztatowych każdy uczeń ma szansę spróbować swoich sił realizując inne zadanie w taki sposób, by zarówno on sam, jak i jego rówieśnicy mogli odkryć swoje mocne strony. Najistotniejsze cele tego projektu to wspólna praca, patrzenie na rzeczy z różnych perspektyw, umiejętność słuchania innych, umiejętność wyrażania i argumentowania własnej opinii, akceptowanie zmian i radzenie sobie z tymi zmianami w sposób elastyczny.

Wśród orientacji i nurtów, które warto i należy podkreślić w programach kształcenia nowoczesnych pedagogów, nie powinno zabraknąć też treści traktujących o prawach człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem praw ucznia. W procesie kształcenia i doskonalenia pedagogów nie mniej istotna jest także wiedza o organizacjach walczących o prawa człowieka. Wiedza ta rozbudza jednocześnie refleksję nad granicami wolności słowa i czynu, rozwija empatię, pobudza przełamywanie obojętności na krzywdę innych oraz wdraża do podejmowania działań o charakterze charytatywnym. Obszar wiedzy o prawach człowieka oraz o organizacjach walczących o nie sprzyja też poszanowaniu odmiennego punktu widzenia oraz akceptacji odmienności. Dodatkowym argumentem

¹⁴ B. Bartz, *Interkulturowa edukacja wobec wizji światowego społeczeństwa*, [w:] *Pedagogika – Prace Naukowe WSP*, Częstochowa 2003.

za wprowadzeniem treści dotyczących poszanowania praw człowieka są wydarzenia rozgrywające się współcześnie w różnych regionach świata, a zwłaszcza zjawisko ostatniej migracji ludności azjatyckiej i afrykańskiej na teren Europy.

W obliczu procesów integracyjnych w kształceniu i doskonaleniu pedagogów nie powinno zabraknąć też treści kształcenia dotyczących uczniów trudnych, uczniów z problemami szkolnymi oraz specyficznymi potrzebami i deficytami. Upowszechnienie oświaty z jednej strony, trendy integracji oraz inkluzji w edukacji z drugiej strony powodują, że nauczyciel często staje w obliczu zadań z grupą uczniów, których potrzeby wykraczają poza znane nauczycielowi metody i formy pracy. Nie chodzi tu jedynie o pracę dydaktyczną z uczniami, których niepełnosprawność jest widoczna, ale także, a może szczególnie, dotyczy to pracy z uczniami agresywnymi, z uczniami z ADHD, z uczniami autystycznymi, dyslektykami, dysgrafikami i uczniami dotkniętymi dyskalkulią. W tym obszarze istotne jest również przygotowanie pedagogów do rozwiązywania problemów agresji uczniów oraz do podejmowania innowacyjnych metod pracy z uczniami z zaburzeniami rozwoju i zachowania.

W palecie programów kształcenia i doskonalenia pedagogów nie może również, w obliczu niezwykle dynamicznego rozwoju technicznego, zabraknąć treści z obszaru pracy z technologiami komunikacyjno-informacyjnymi. Stały się one jednym z podstawowych elementów warsztatu współczesnego nauczyciela na wszystkich stopniach i poziomach kształcenia. Trudno dziś wyobrazić sobie pracę nauczyciela, dla którego umiejętność obsługi komputera lub przygotowanie prezentacji multimedialnej jest problemem. Technologie komunikacyjno-informacyjne spowodowały także, że edukacja otrzymała możliwość przeprowadzenia rewolucyjnych zmian w sposobach prowadzenia zajęć. Dzięki temu atrakcyjne mogą stać się zarówno zajęcia prowadzone w szkole podstawowej, gimnazjum oraz liceum, jak i metody pracy występujące w szkolnictwie wyższym, uznawane do niedawna za skostniałe, przestarzałe, nieefektywne i pozbawione elementów motywujących studentów do pracy. Jeżeli więc technologie informacyjno-komunikacyjne są podstawowym narzędziem pracy nowoczesnego pedagoga należy wyposażyć młodą kadrę pedagogiczną w szczegółową wiedzę na temat wszechstronnego wykorzystania tego obszaru w kształceniu. Powinna to być wiedza nie tylko oparta na zaletach, ale także stanowiąca o zagrożeniach i problemach pracy z wykorzystaniem komputera oraz o zastosowaniu komputera w edukacji alternatywnej. W treściach dotyczących tego obszaru nie powinno również zabraknąć zajęć o innowacyjnym wykorzystaniu technologii informacyjno-komunikacyjnej na wszystkich progach edukacji.

Na tle wymienionych obszarów kompetencji nowoczesnego pedagoga w wyjątkowy sposób prezentują się jego umiejętności w zakresie kreatywności. Ich wyjątkowość polega na tym, że w każdym z wymienionych obszarów rozwój postulowanych i oczekiwanych społecznie kompetencji nie jest możliwy bez kreatywności, jako wiodącej cechy i umiejętności nauczyciela. Trudno rozwinąć

w sobie postawę badawczą bez kreatywności w sposobie przygotowania i prowadzenia obserwacji oraz opracowania narzędzi badawczych. Trudno być multikulturowym pedagogiem bez kreatywności w opracowywaniu zadań na rzecz tolerancji i praw mniejszości. Trudno też pracować w oparciu o technologie informacyjno-komunikacyjne bez kreatywnego podejścia. Twórczość pedagoga nie tylko umożliwia rozwój motywacji ucznia w tej sytuacji, ale także jest sposobem przezwycięzania konkurencji, jaką stanowi Internet, wszelkie programy komputerowe i różnorodne komunikatory. Kreatywność jest też niezbędna w pracy z uczniem zdolnym oraz z uczniem z niepowodzeniami szkolnymi, wywołanymi różnymi przyczynami. Z tej perspektywy można ocenić kreatywność pedagoga, jako niezbędny punkt wyjścia do wszelkich działań na terenie szkoły, a tym samym działań innowacyjnych w podejmowaniu wysiłków na rzecz edukacji alternatywnej.

Kompetencje kreatywnego nauczyciela

Analiza teorii naukowych dotyczących twórczości w edukacji skłania do wyodrębnienia kilku obszarów rozważań. Jednym z nich jest niewątpliwie istota postawy twórczej, która w odniesieniu do świata edukacji dotyczy zarówno nauczyciela, jak i jego uczniów. Postawa ta charakteryzuje się przede wszystkim umiejętnością zestawienia zagadnień różniących się od siebie, łatwością dostrzeżenia tego, co dla innych jest niezauważalne oraz podchodzenia do problemu z różnych punktów widzenia. Wiodącą cechą twórczości jest też umiejętność poszukiwania wielu różnych sposobów rozwiązania tego samego problemu. W myśl tej definicji twórczość polega między innymi na podważaniu przyjmowanych założeń, a tym samym na poszukiwaniu nowych możliwości oraz lepszych rozwiązań. Twórczy nauczyciel i jego twórczy uczniowie w procesie kształcenia używają więc przede wszystkim wyobraźni oraz fantazji. Są oni także, częściej niż ich mniej kreatywni koledzy, zorientowani na przyszłość i chętniej podejmują ryzyko. Ponadto niezwykle szybko dostrzegają związki między elementami, które na pierwszy rzut oka wydają się być ze sobą kompletnie niepowiązane, a także łatwo potrafią dostosować się do zachodzących zmian w otoczeniu. W postawie twórczego nauczyciela ważne są również komponenty emocjonalne, takie jak empatia, komunikacja interpersonalna, umiejętność aktywnego słuchania, otwartość na nieznaną, odwaga w podejmowaniu decyzji oraz poczucie humoru. Konieczna jest też pomysłowość, wyobraźnia, zdolność wyjścia poza przyjęte schematy, odwaga w obalaniu i przełamywaniu stereotypów oraz podążanie szlakiem, który nie był dotychczas odkryty. Tak zorganizowana edukacja nie tylko rozwija twórcze zdolności uczniów oraz ich umiejętność szybkiego i rozsądnego reagowania na zmiany, ale również daje uczniom poczucie spełnienia oraz zwiększa ich szanse na edukacyjny, zawodowy oraz życiowy sukces.

Literatura przedmiotu silnie akcentuje, że najbardziej rozwijające kreatywność i innowatywność są warsztaty, które umożliwiają uczniom odkrywanie tajemnic świata zupełnie nowymi sposobami¹⁵. Z tej perspektywy warto spojrzeć na konieczność kompletnego przygotowania zawodowego nauczyciela oraz na proces jego nieustannego rozwoju twórczości, w którym swój znaczący udział mają dwie odmiany potencjalnych zdolności. Są nimi kompetencje interpretacyjne, wyrażające się w zdolności widzenia świata, postrzegania innych i siebie w nieustannych przeobrażeniach, co prowokuje do zadawania pytań i poszukiwania nowych, nieschematycznych odpowiedzi. Drugi typ potencjalnych zdolności to kompetencje autokreacyjne, rozumiane jako umiejętności nauczyciela związane z podejmowaniem działań innowacyjnych i świadomej pracy nad sobą.

W rozważaniach nad twórczością, w tym nad kształceniem i doskonaleniem kreatywnego nauczyciela, na szczególną uwagę zasługują rozważania Popka¹⁶. Jego koncepcja opiera się na „triadzie” zdolności intelektualnych, uzdolnień specjalnych i uzdolnień twórczych, które wchodzi ze sobą w interakcje o różnym nasileniu. Autor wyraźnie podkreśla, że twórczość powinna stać się stylem pracy każdego nauczyciela i każdej szkoły, od najbardziej tradycyjnej do najsilniej alternatywnej, ponieważ nawet najdoskonalsza metoda staje się zwykłym schematem, jeżeli czynności pedagogiczne nauczyciela charakteryzują jedynie działanie naśladowcze. Poppek postawę twórczą ujmuje jako interakcyjny układ złożony z dwóch sfer. Autor wyróżnia sferę poznawczą i charakterologiczną. Sferę poznawczą określa jako zachowania heurystyczne, powiązane z takimi cechami jak: samodzielność obserwacji, wyobraźnia twórcza, myślenie dywergencyjne, elastyczność intelektualna, aktywność poznawcza, wysoka sprawność intelektualna oraz umiejętności konstrukcyjne. Sfera charakterologiczna, zdaniem Popka, to postawa twórcza określana przede wszystkim jako nonkonformizm. Zawiera ona w sobie takie cechy jak: niezależność, aktywność, ekspresję, tolerancję oraz wysokie poczucie własnej wartości¹⁷. Autor podkreśla również, że pożądaną umiejętnością kreatywnego nauczyciela jest zachęcanie innych do generowania oryginalnych rozstrzygnięć w rozwiązywaniu problemów oraz zdolność tworzenia pozytywnej atmosfery, sprzyjającej rozwojowi motywacji.

Twórczy nauczyciel jest też zmuszony do ciągłego weryfikowania efektów własnej pracy oraz refleksji nad podjętymi krokami edukacyjnymi. Ponadto charakteryzuje go taka postawa, która skłania zarówno nauczyciela, jak i jego ucznia, do ciągłego niepokoju w celu poszukiwania lepszych rozwiązań. Nauczyciel twórczy, to niewątpliwie nauczyciel pomysłowy, otwarty na pomysły innych, stale wzbogacający swą wiedzę merytoryczną i podnoszący swoje kwalifikacje zawodowe. Uczniowie potrzebują nauczycieli, którzy prowokują ich do myślenia

¹⁵ I. Adamek, J. Bałachowicz, *Kompetencje kreatywne nauczyciela wczesnej edukacji dziecka*, Warszawa 2014.

¹⁶ S. Poppek, *Człowiek jako jednostka twórcza*, Lublin 2001.

¹⁷ *Ibidem*.

twórczego oraz do samodzielnych poszukiwań. Nowoczesnej szkole potrzebni są więc nauczyciele, którzy nie tylko przekazują wiedzę, ale pozwalają na jej doświadczanie. Szkoła potrzebuje również nauczycieli, którzy są przewodnikami w poszukiwaniu i odkrywaniu rzeczywistości przez ucznia. Nauczyciel powinien także umożliwić każdemu ze swoich uczniów „zobaczenie tego, co skrywa ludzka natura, co jest jej duchowym bogactwem i potencjałem, dzięki czemu staje się on osobą świadomie realizującą siebie”¹⁸.

Kreatywny nauczyciel jest zatem osobą pomysłową, zaangażowaną w to, co robi, odpowiedzialną, oryginalną, wytrwałą w dążeniu do wytyczonego celu i charakteryzującą się elastycznością myślenia. Nauczyciel ten akceptuje samego siebie, a więc zarówno swoje zalety, jak i swoje wady, aby łatwiej mu było akceptować je również u swoich wychowanków. Samoświadomość nauczyciela pozwala mu z pewnością lepiej rozumieć siebie i swoich uczniów oraz skuteczniej pomagać uczniom w rozwoju ich nowych kompetencji oraz w doskonaleniu umiejętności, które już posiadają. Szkoła powinna zatem bardziej niż oceniać uczniów, rozbudzić w nich miłość do nauki i stymulować nieustanne zamiłowanie do zdobywania nowej wiedzy. Tworzenie klimatu dla rozwoju kreatywności w szkole to również pozostawienie uczniowi życzliwej swobody oraz autonomii w działaniu, a także zgoda na eksperymentowanie, podejmowanie ryzyka i popełnianie błędów przez ucznia. Twórczy nauczyciel inspiruje uczniów również w taki sposób, że potrafi wytworzyć w procesie edukacyjnym sytuacje nie do końca określone lub zdefiniowane.

Superwizja jako sposób wzbogacania edukacji alternatywnej

Nie wszyscy nauczyciele mieli jednak szansę, w toku swoich studiów i rozmaitych szkoleń, rozwinąć zdolności twórcze i nabyć umiejętności, umożliwiające im rozwój własnej kreatywności. Dlatego właśnie szczególnie dla tych nauczycieli okazją do nabycia koniecznych i niezwykle pożądaných kompetencji, nie tylko w edukacji alternatywnej, ale w każdej szkole, jest superwizja, pochodząca od angielskiego słowa „supervision”, oznaczającego „nadzorowanie” lub „przeглядanie”. Superwizja to proces obustronnego uczenia się, który ma na celu nieustanne wzmacnianie rozwoju zawodowego bardzo doświadczonego i zupełnie początkującego nauczyciela, a także wzbogacanie umiejętności uczniów, będących wychowankami zarówno tego doświadczonego, jak i rozpoczynającego dopiero pracę w zawodzie nauczyciela. Superwizorem może więc być pedagog lub nauczyciel z najwyższymi kwalifikacjami zawodowymi, bardzo dobrą ewaluacją zewnętrzną swojej pracy oraz z bogatym doświadczeniem, czyli na przykład nauczyciel dyplomowany w szkole albo doradca lub konsultant innej placówki opiekuńczo-wychowawczej. Superwizantami w procesie kształcenia mogą natomiast

¹⁸ B. Śliwerski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 1998, s. 14.

zostać jego młodszy koledzy, czyli nauczyciele stażyści lub nauczyciele kontraktowi, a czasami nawet nauczyciele mianowani. Superwizja proponuje obydwu stronom procesu uczenia się nieskończoną ilość wymiany zdań i pomysłów, które sprzyjają rozwojowi kreatywności nauczyciela, zarówno bardziej, jak i mniej doświadczonych. W ten sposób superwizor ma szansę ukierunkować wypracowanie własnych strategii kształcenia przez superwizanta, a także sposób uczenia się i proces samokształcenia jego uczniów. Superwizant natomiast, dzięki udziałowi w procesie superwizyjnym, pomaga sobie i swoim uczniom w syntetyzowaniu wiedzy oraz w rozwijaniu współpracy i współdziałania w procesie kształcenia¹⁹. Superwizor powinien również stymulować superwizanta w doskonaleniu profesjonalnego warsztatu pracy i pomagać mu rozstrzygać wszystkie trudne kwestie zawodowe oraz powstałe problemy. Pomaganie nie oznacza jednak podejmowania decyzji. Należy wyraźnie podkreślić, że odpowiedzialność za efekty działań superwizji ponosi jedynie sam superwizant. Superwizant wspiera też uczniów w rozwijaniu w sobie dociekliwości w poznawaniu własnych mocnych i słabych stron oraz w podejmowaniu odpowiedzialności za własne działania. Superwizja to zatem twórcza przestrzeń, w której superwizant otrzymuje okazję do refleksji nad samym sobą. Proces superwizyjny jest dla superwizanta także szansą do uczestnictwa w procesach przebiegających między nim a uczniami, ale czasem również ich rodzicami i innymi osobami związanymi z procesem kształcenia. Korzyści z superwizji odnosi też superwizor. Superwizja daje mu bowiem możliwość zweryfikowania własnej pracy oraz relacji między nim a superwizantem oraz między nim a uczniami superwizanta. Oznacza to, że superwizja jest procesem, który inicjuje przemyślenia oraz wielostronnie i wielokierunkowo rozwija kompetencje pedagoga, będącego w obydwu rolach superwizji.

Superwizja to również proces specyficznego uczenia się i samorozwoju. Specyficzność ta polega na tym, że w superwizji proces kształcenia nie przebiega w sposób klasyczny, lecz poprzez refleksję nad własnym działaniem oraz doświadczeniem zawodowym. Taki sposób uczenia się wydaje się być jednocześnie najbardziej efektywny. Superwizja w kształceniu umożliwia też superwizantom oswojenie się z zawodem nauczyciela lub pedagoga szkolnego, który to zawód staje się coraz trudniejszy, głównie z uwagi na narastającą falę agresji i przemocy wśród uczniów na wszystkich poziomach kształcenia oraz znużenie tradycyjną szkołą²⁰.

Superwizja pozwala również na dokonanie osobistego wglądu w siebie, w formie własnych doświadczeń. W superwizji niezwykle ważna jest także integracja teorii i praktyki. Z pewnością udział w procesie superwizyjnym pomaga

¹⁹ A. Kożuh, *Superwizja w kształceniu*, Ljubljana 2010.

²⁰ S. Guerin, E. Hennessy, *Przemoc i prześladowanie w szkole: skuteczne przeciwdziałanie agresji wśród młodzieży*, Gdańsk 2004; A. Paszkiewicz, *Sposoby na szkolnych brutalni*, „Psychologia w Szkole” 2005, nr 3; A. Hočevar, *Preprečevanje rabe in zlorabe drog: starši med stroko in ideologijo*, Ljubljana 2005; W. Jakubiak, *Zjawisko przemocy uczniowskiej w świetle teoretycznych rozważań wspomagających praktykę wychowawczą*, „Nowa Szkoła” 2007, nr 1.

i znacznie ułatwia integrowanie doświadczeń praktycznych oraz wiedzy teoretycznej, a tym samym umożliwia dotarcie do własnych rozwiązań problemów, z którymi nauczyciele i pedagodzy coraz częściej spotykają się w pracy. Superwizja stwarza także możliwość lepszego opanowania stresu oraz budowę swojej profesjonalnej tożsamości. Dzięki wsparciu superwizora i pozostałych uczestników procesu superwizyjnego, superwizant, czyli początkujący nauczyciel, ma ogromną szansę na rozwój osobowości oraz wzbogacenie kompetencji najbardziej przydatnych w zawodzie pedagoga, czyli autorefleksji, innowacyjności oraz kreatywności²¹.

W myśl wymienionych tendencji edukacyjnych wspierających kreatywność, współczesna szkoła powinna wprowadzać możliwie najwięcej zajęć nieszablonowych, odchodzących od schematów i stereotypów²². Warunek ten może spełnić jedynie kreatywny i innowacyjny nauczyciel. Stąd też superwizja, umożliwiająca rozwój tej pożądaney kompetencji, jest dobrą okazją dla nauczycieli i pedagogów do odnalezienia poszukiwanych rozwiązań dydaktycznych w dobie zmian i przeobrażeń współczesnego świata, a także staje się ona szansą na doskonalenia nabytych już umiejętności i zdobywanie kolejnych. Zalicza się do tego zarówno odnajdywanie innowacyjnych oraz skutecznych sposobów rozwiązywania problemów we wszystkich wymienionych wyżej „trudnych” sytuacjach, jak i poszukiwanie metod walki ze zwyczajnym znużeniem szkołą, które jest coraz częściej sygnalizowane przez uczniów. Superwizja staje się więc jednocześnie szansą rozumienia sytuacji ucznia, który poza szkołą zderza się z frapującą rzeczywistością lub może jeszcze bardziej dla niego atrakcyjnym światem wirtualnym. Ta rzeczywistość i rozwijająca się technologia informacyjna, o czym pisałam w poprzednim podrozdziale tego opracowania, coraz częściej są dla szkoły silną konkurencją. Pojawia się zatem konieczność wzbogacenia wiedzy oraz rozwoju kreatywności nauczyciela, który ma wówczas szansę stać się bardziej kompetentny, bardziej profesjonalny, a tym samym bardziej atrakcyjny dla uczniów. W ten sposób superwizja zapewnia też wysoką jakość relacji zarówno w obszarze działań dydaktycznych, jak i oddziaływań o charakterze wychowawczym oraz ułatwia nauczycielom proces podejmowania przedsięwzięć o charakterze innowacyjnym.

Superwizja to również wzajemna wymiana doświadczeń, przemyśleń, wspólne zastanawianie się nad źródłami trudności, szukanie istoty problemu oraz dochodzenie do nowych rozwiązań. Udział w procesie superwizyjnym umożliwia też odkrywanie pedagogicznych słabości i niedociągnięć, co początkowo może wydawać się trudne, a nawet zagrażające, ale w konsekwencji służy rozwojowi

²¹ E. Magier, *Integracyjna teoria twórczości jako wyznacznik sukcesu zawodowego nauczyciela*, [w:] *Wychowawca i środowisko lokalne w paradygmacie wychowania XX wieku*, Zielona Góra 2001; Ch. Day, *Nauczyciel z pasją. Jak zachować entuzjazm i zaangażowanie w pracy*, Gdańsk 2008.

²² E. Nęcka, J. Orzechowski, A. Słabosz, B. Szymura, *Trening twórczości*, Gdańsk 2005; J. Uszyńska-Jarmoc, *Od twórczości potencjalnej do autokreacji w szkole*, Białystok 2007; A. Sajdak, *Edukacja kreatywna*, Kraków 2008.

pedagoga i nauczyciela. Zakłada się, że im bardziej dojrzałym, świadomym siebie i zrównoważonym człowiekiem będzie nauczyciel, tym relacja pomiędzy nim a uczniem będzie lepsza²³. Uczniowie z kolei rozwijają się szybciej, jeżeli mają dobre i głębokie relacje z innymi. W takim ujęciu praca nauczyciela z uczniami oraz praca nauczyciela nad sobą, jako eksperta i przewodnika po procesie kształcenia, to także superwizja. Korzyścią z sesji superwizyjnych jest też z pewnością coraz większa otwartość i zaufanie do superwizora oraz do siebie nawzajem. Zaufanie to przejawia się głównie we wzroście stopnia trudności omawianych przypadków i problemów oraz w znacznym zmniejszeniu oporu przed prezentowaniem fragmentów lub efektów swojej pracy. Wyrazem zaufania do siebie samego jest również ujawnianie swoich uczuć i przekonań oraz uwag krytycznych, dotyczących sposobu czyjejś pracy. W każdym przypadku w superwizji chodzi o krytykę konstruktywną, co powoduje, że coraz chętniej jej uczestnicy dzielą się swoimi przemyśleniami. Daje to możliwość dokonania trafniejszej diagnozy i przyjęcia lepszej, efektywniejszej i bardziej innowacyjnej strategii w procesie kształcenia. Poza tym, im bardziej ufający w swoje umiejętności nauczyciel, tym zajęcia prowadzone są w atmosferze większej swobody, otwartości na propozycje uczniów, akceptacji niekonwencjonalnych pomysłów uczniów, życzliwości, zaufania i dużego obiektywizmu w stosunku do uczniów, jak i do siebie.

Podsumowanie

Zaprezentowane wyżej rozważania dotyczące niezbędnych kompetencji w nowoczesnym systemie kształcenia i doskonalenia pedagogów dowodzą, że szczególne miejsce wśród nauczycielskich umiejętności i alternatywnych sposobów edukacji zajmuje kreatywność pedagoga. Należy wyraźnie podkreślić, że lista życzeń dotyczących kompetencji nowoczesnego pedagoga w ostatnich latach została niezmiernie rozbudowana, ale żadna z tych umiejętności nie może być odpowiednio wykorzystana bez innowatywnej i kreatywnej postawy nauczyciela. Od nowoczesnego nauczyciela oczekuje się bardzo wielu kompetencji zawodowych, dla których punktem wyjścia i wiodącym elementem jest kreatywność. Umożliwia ona bowiem korzystanie z wszelkich umiejętności w sposób niekonwencjonalny, nieszablonowy i daleki od utartych schematów. Taki właśnie rodzaj pracy nauczyciela uwielbiają uczniowie. Staje się on dla nich wyzwaniem i motorem do samodzielnego działania oraz rozwiązywania zadań w sposób niestandardowy. Kreatywny nauczyciel jest także dla swoich uczniów drogowskazem, który odkrywa nieznanne dotąd szlaki i kompletnie nieznanne do tej pory ścieżki.

Wśród pożądanych cech i umiejętności, które należy rozwijać w nauczycielu i w uczniach w procesie kształcenia, jest także wytrwałość w dążeniu do celu, kontrola swojej impulsywności, otwartość na pomysły innych, umiejętność

²³ B. Śliwowski, *Współczesne teorie...*, *op. cit.*

współdziałania z innymi przy rozwiązywaniu problemów, aktywne słuchanie oraz empatia, tolerancja dla niejednoznaczności i złożoności, a także podchodzenie do problemów z różnych perspektyw. Wszystkie te operacje są możliwe do osiągnięcia przez uczniów poprzez rozwiązywanie zadań o innowacyjnym i twórczym charakterze. Takie zadania należy kierować w ich stronę w każdej szkolnej sytuacji, na każdym poziomie kształcenia i w każdym typie kształcenia. Specjalne oczekiwania stoją w tym obszarze przed edukacją alternatywną. Dlatego warto podkreślić, że okazją do stawiania zadań tego typu może być nawet praca domowa, która jest mottem przewodnim niniejszego artykułu o kreatywności w edukacji alternatywnej. Należy pamiętać również o tym, że aby nauczyciel mógł posługiwać się kreatywnością w sposób naturalny, potrzebuje nieustannego treningu własnych umiejętności. Szansą na ich rozwój, wśród wielu rozmaitych działań, jest z pewnością superwizja, która w artykule, z uwagi na zrozumiałe ograniczenia wydawnicze, została omówiona bardzo skrótowo. Superwizja, niezależnie od objętości rozprawy, jest niemal zawsze słusznie przedstawiana nie tylko jako proces zmierzający do podniesienia kwalifikacji zawodowych nauczyciela, ale również jako sposób rozwoju kreatywności i podejmowania działań o charakterze innowacyjnym.

Z uwagi na wszystkie zaprezentowane wyżej korzyści płynące z superwizji oraz działań o charakterze twórczym uważam, że należy wprowadzać superwizję i warsztaty rozwijające kreatywność już od pierwszego roku studiów pedagogicznych. Szansą na rozwój kompetencji w tym zakresie mogą być także praktyki studenckie oraz bogaty program szkoleń i kursów doskonalących nauczycieli już pracujących w zawodzie. Możliwości zdobywania nowych umiejętności zawodowych oraz doskonalenia innowacyjnego warsztatu zawodowego, poza wskazaną w artykule superwizją, umożliwiają też pozostałe strategie, wśród których niebagatelne znaczenie dla rozwoju kreatywności mają różnego rodzaju narady zespołowe, staże oraz praktyki w innych szkołach o charakterze krajowym i międzynarodowym. Edukacja alternatywna, dla której koniecznością staje się kreatywny nauczyciel, powinna szczególnie często korzystać z możliwości superwizji oraz pozostałych wymienionych w tekście strategii, które nie tylko obalają schematy w edukacji, nie tylko prowadzą drogami, które nie zostały dotąd odkryte, ale również wyzwalają chęć rozwiązywania zadań w sposób eksperymentalny, twórczy i niestereotypowy.